

تطور سکونت شهری از مجموعه‌های فامیلی (محل‌های) تا بلوک‌های آپارتمانی (تفاوت‌های اساسی خانه و مسکن در شهر یزد)

محمدحسین سرایی: دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه یزد، یزد، ایران*

چکیده

مسکن نیاز اساسی انسان است. این نیاز به علت تمایزهایی که با دیگر نیازهای انسان دارد، جایگاهی خاص در اقتصاد، سیاست، فرهنگ و جامعه دارد، چرا که تغییر در هر بخش فوق می‌تواند بر این بخش آثار زیادی داشته باشد. این نیاز اولیه و اساسی (مسکن) در شهر یزد از گوناگونی فراوان برخوردار بوده‌است. این تنوع، معلول عوامل اقتصادی، اجتماعی، معیشتی، شغلی، مذهبی، هنری، موقعیت جغرافیایی، تاریخ، فرهنگ و جامعه این شهر بوده‌است. بنابراین، در شکل خانه، محل زندگی به مفهوم کامل آن تجلی یافته‌است. بدین ترتیب سکونت، اشتغال، فراغت و اوج روابط خویشاوندی در مجموعه‌های فامیلی در قالب اجتماعات کوچک به نام خانه ظهور یافته بودند. امروزه مسکن مفهوم خاص محل سکونت را دارد. پژوهش حاضر چنین پویایی را ردیابی می‌کند، در واقع هدف بررسی الگوی سکونت در شهر یزد است. در این پژوهش مجموعه‌های فامیلی و سنتی و مجموعه‌های آپارتمانی در شهر یزد به لحاظ ابعاد کالبدی و اجتماعی مقایسه شده‌اند و بر این اساس سعی در برجسته نمودن تفاوت‌های ماهوی خانه و مسکن است. روش این پژوهش تاریخی، توصیفی و میدانی است. ابزار جمع‌آوری اطلاعات در راستای دستیابی به هدف، اسناد مربوط به گونه‌شناسی مسکن در شهر یزد از گذشته تا کنون است. در این پژوهش گونه‌هایی از پلان خانه‌های قدیمی و مجموعه‌های فامیلی بررسی و ابعاد اجتماعی و فرهنگی آنها تجزیه و تحلیل شده است. نتایج نشان دهنده آن است که مسکن امروزی حاصل کاهش تدریجی هویت و عملکرد خانه‌های سنتی است که نتوانسته است برای عناصر کالبدی آن جایگزینی بیابد و الگویی عاریتی و تک عملکردی برای سکونت و به عبارتی خوابگاه شده‌است.

واژه‌های کلیدی: خانه، مسکن، مجموعه فامیلی، بلوک آپارتمانی، یزد

۱- مقدمه

۱-۱- طرح مسأله

بحران مسکن در ایران هم‌زمان با اصلاحات ارضی و رشد سرمایه‌داری وابسته، مهاجرت روستائیان به شهرها پدید آمد، بحران دوم زمان افزایش قیمت نفت و اعمال سیاست تمرکزگرایی، افزایش رشد بی‌رویه شهرها به دلیل قوانین و سیاست‌های ضعیف در قبال بخش خصوصی پدید آمد. در دوران پس از انقلاب نیز به دلیل اعمال سیاست‌های نابجا بحران مسکن در کشور تشدید شد (حسامیان، ۱۳۷۷: ۱۶۳). بنابراین، نیاز به خانه بومی و به دنبال آن مسکن امروزی به یکی از ضروریات زندگی تبدیل گشته و در دوره‌های مختلف تاریخی جوامع با کمبود آن مواجه بوده‌اند و راه‌حل‌های متفاوتی در برخورد با این معضل پیشنهاد شده‌است. چراکه نزدیکترین و آشناترین پدیده برای انسان، فضایی است که در آن زندگی می‌کند و در لحظات مختلف با آن در تماس است. بنابراین بسیاری از خصیصه‌های روانی و اجتماعی انسان در محل زندگی او تجلی مادی پیدا می‌کند (پاپلی‌یزدی، ۱۳۸۰: ۶). و این مکان جایی نیست جز خانه که فرد در آن به آرامش و رضایت دست می‌یابد.

تحولات اجتماعی و اقتصادی در چند دهه اخیر در شهر یزد سبب شد؛ یزد جمعیت مهاجرین (بین سالهای ۱۳۸۵-۱۳۶۵) که به قصد یافتن کار به این شهر می‌آمدند را بپذیرد. نتیجه‌ی این وضعیت و رشد طبیعی جمعیت شهر؛ یزد با کمبود مسکن مواجه شد. با توجه به وضعیت فرهنگی و اقتصادی مهاجرین نتیجه‌ی این افزایش جمعیت چیزی جز رشد و توسعه ناموزون، گسستگی‌های فضایی و تخریب محیط زیست، کاهش امنیت و بی‌هویتی در شهر و عدم توجه به شناخت و بهره‌گیری مناسب از شیوه سنتی و

مدرن که خود موجب گسستگی کالبدی و همچنین تغییراتی در الگوی خانوار، گسستگی فرهنگی، اقتصادی-اجتماعی شده است؛ نبود. به عبارتی دیگر مجموعه‌های فامیلی که در گذشته اکثر ساختار سکونتی در شهر یزد را شکل می‌دادند؛ با وجود دارابودن ویژگی‌های متفاوت موجبات فراهم شدن روابط اجتماعی میان ساکنان را فراهم می‌کردند و در ساختار کالبدی نمود پیدا می‌کرد اما امروزه به دلایل پیش گفته این ساختار هم به لحاظ کالبدی و هم اجتماعی دست‌خوش تغییر و دگرگونی شده‌است.

ابعاد انسانی مسکن بیش از هر زمان دیگر مورد توجه برنامه‌ریزان و طراحان شهری قرار گرفته و انسان نیز به عنوان یک موجود اجتماعی به حضور در چنین فضاهایی علاقه فطری دارد. فضاهای مسکونی امروز از درک روح انسانی و تعلق اجتماعی به دور شده‌اند و به همین دلیل توجه به عوامل مؤثر در تعلق به مکان در خانه‌های سنتی و تعمیم آن به واحدهای مسکونی امروز یکی از ضرورت‌های مهم در عرصه طراحی مجتمع‌ها و محیط‌های مسکونی می‌باشد. به دلیل توسعه‌های نامناسب مجتمع‌های زیستی، حس مکان و تعلق به مکان تضعیف شده‌است که خود تبعات منفی در خصوص مهاجرت افراد بومی و تضعیف هویت محلی و در مقیاس فراتر از آن هویت شهری را در پی دارد. با این توصیف تحقیق حاضر در پی پاسخگویی به سوالات زیر است:

- آیا رابطه‌ای بین تحول خانه و تغییر الگوی

خانوار از گسترده به هسته‌ای وجود داشته‌است؟

- روند تغییر ساختار واحدهای مسکونی از خانه

به مسکن تا چه حد تحت تاثیر ظهور مدرنیته بوده

است؟

۲-۱- اهمیت و ضرورت

خانه نزدیکترین فضای مرتبط با انسان است و انسان اولین تجربه رابطه خود با دیگران را در آن می‌آزماید و در واقع پیش زمینه‌ای برای ورود به اجتماع بزرگتر است. معماری خانه‌ها در قدیم بر اساس نیازهای ساکنان بوده است و در حقیقت به گونه‌ای طراحی شده بود که خانواده‌های گسترده در یک واحد مسکونی زندگی می‌کردند و حیاط به عنوان فضایی مشترک بود. به تدریج با افزایش مهاجرت و رشد طبیعی جمعیت در شهرها و بالا رفتن قیمت زمین که خود موجب افزایش تراکم‌های شهری و افزایش زندگی آپارتمان‌نشینی شده‌است، خانه‌های قدیمی رفته رفته مراحل فرسودگی و تخریب را پشت سر گذاشتند و این معضل دامن گیر اکثر خانه‌های قدیمی شهرها شد.

در این بین شهر یزد نیز از این شرایط به دور نبوده‌است و برای مقابله با این افزایش جمعیت ملزم به ایجاد واحدهای مسکونی به صورت آپارتمانی و مجموعه‌ای در مقابل خانه‌های تاریخی و قدیمی درونگرا شده‌است. این روند موجب تغییرات و تاثیراتی بر نوع فضاهای درونی خانه‌ها و روابط اجتماعی خانوارها است. در واقع تحول الگوی خانه‌های بومی به مسکن امروزی بر همه ابعاد اجتماعی و کالبدی اثرگذار بوده‌است. خانه‌های سنتی ضمن داشتن هویت مستقل به طور همزمان عملکردهای مختلف داشته و نیازهای ساکنان را برآورده می‌ساخته‌است اما در مسکن امروزی که تک عملکردی است و به عنوان تنها یک سرپناه عمل می‌کند هویت و حس تعلق به شکلی که درخانه‌های سنتی بوده؛ دیده نمی‌شود. بنابراین، پرداختن به این موضوع و اثرات آن و جایگزین شدن فضاها و رفتارها

در روند این تغییرات در برنامه‌ریزی مسکن، برنامه‌ریزان مسکن را یاری خواهدکرد. در حقیقت این ضروری است که با بکارگیری دانش جدید و نوین در معماری و شهرسازی ضمن حفاظت از هویت و با برقراری امنیت و آرامش در راستای حل معضل مسکن راه کارهایی را ارائه دهیم تا ضمن رفع این مشکلات الگوی بومی نیز حفظ گردند.

۱-۳- اهداف

هدف اصلی پژوهش مروری بر پویای خانه‌های سنتی به مسکن امروزی در شهر یزد است.

- در راستای دستیابی به هدف اصلی پژوهش، اهداف فرعی زیر مورد توجه قرار گرفته‌اند:

- بررسی ابعاد کالبدی مجموعه‌های فامیلی و سنتی و مجموعه‌های آپارتمانی در شهر یزد

- بررسی ابعاد اجتماعی-فرهنگی مجموعه‌های فامیلی و سنتی و مجموعه‌های آپارتمانی در شهر یزد

۱-۴- فرضیه‌ها

- فرآیند مدرنیته هویت جغرافیایی خانه را سلب نموده است.

- تغییر الگوی خانوار از گسترده به هسته‌ای و تضعیف پیوندهای فامیلی عامل تحول خانه و تبدیل آن به مسکن بوده است.

- قلمرو اجتماعی، فیزیکی و فرهنگی مسکن نسبت به خانه محدودتر شده است.

۱-۵- روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی، تاریخی و میدانی است. در همین راستا به گردآوری اطلاعات از طریق مطالعات کتابخانه‌ای، میدانی، تحقیقات و تألیفات مرتبط با این موضوع، بانک اطلاعات سازمان‌های مربوطه و مرکز آمار ایران و تحقیقات میدانی پرداخته شده‌است. در راستای تحقق اهداف

پژوهش و در پی یافتن جایگزین فضاهای با هویت و دارای عملکرد مجموعه‌های فامیلی در بلوک‌های آپارتمانی؛ پلان خانه‌های قدیمی برای بررسی تحولات اعمال شده و رسیدن به مسکن امروزی مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند. در نهایت بر مبنای مطالعات انجام شده اثرات تغییر الگوی خانه به مسکن به لحاظ کالبدی و اجتماعی ارائه شده است.

۱-۶- متغیرها

متغیر مستقل: مدرنیته، عوامل کالبدی، عوامل اجتماعی

متغیر وابسته: تغییر هویت و عملکرد خانه

۱-۷- محدوده پژوهش

شهر یزد بزرگترین واحد تاریخی و مرکز اداری استان یزد است. ارتفاع متوسط این شهر از سطح دریا ۱۲۳۰ متر است و در میانه فلات داخلی ایران واقع شده است (زیاری، ۱۳۸۱: ۱۱). از نظر ویژگی‌های اقلیمی شهر یزد جزء نقاط گرم و خشک کشور محسوب می‌شود. این شهر در بافت تاریخی خود دارای خانه‌های قدیمی با ساختار سنتی دارای فرم پلان‌های درون‌گرا است. که در طرح راهبردی بافت فرسوده یزد به ۹۷ مورد آن اشاره شده است. این خانه‌ها اکثراً در ۱۵۰۰ هکتار بافت قدیمی پیوسته و گسسته شهر قرار دارد. در مقابل، الگوی تحول یافته خانه‌های سنتی در بخش وسیعی از شهر استقرار یافته است.

پارهای از خانه‌های قدیمی یزد به دلایل فامیلی در کنار هم ترکیب شده‌اند و مجموعه‌های ارزشمندی را به وجود آورده‌اند. مجموعه فامیلی عرب‌ها در محله فهادان، مجموعه فامیلی اولیاء در جنب مسجد امیرچخماق، مجموعه فامیلی شیرازی در کوی گلچینان و مجموعه فامیلی لاریها در کوچه کتابخانه از این

دست محسوب می‌شوند. از دیگر خانه‌های نفیس یزد که هر کدام دارای ویژگی‌های هنری، معماری، ساختمانی، تاریخی خاص خود است به شرح زیر می‌توان نام برد: خانه حاج علی اکبر قناد - خانه شیخ هراتی - خانه مشیر - خانه حسینیان - خانه میرزا محمد خان قزوینی‌زاده - خانه پوست فروشها - خانه کلاهدوزها - خانه حاج آقا حسین باغی و خانه بی‌بی فاطمه تاجر (مهندسین مشاور آرمانشهر، ۱۳۸۶: ۵-۶).

۲- تعاریف و مفاهیم

۲-۱- خانه

ریشه واژه "خانه" آریائی است. چون آریائیها برای ساختن خانه زمین را می‌کنند به آن "کند" می‌گفتند. به تدریج واژه کند به شکلهای کد، کده و سپس کنه و خنه که شکل دیگر آن خانه بود به کار رفت (تولون، ۱۳۷۴: ۵۶). خانه در فرهنگ معماری ایران عمدتاً به صورت حیاط مرکزی است که با فضاهای دور بسته می‌شود بدنه محصور کننده فضای حیاط اتاق‌ها هستند. در مقابل حیاط مرکزی به عنوان فضای داخلی، میدان و تکیه سرباز و سرپوشیده قرار دارد که از اطراف بدنه‌های مرکب از دکان‌ها، حمام عمومی، مسجد و مانند آن یا خانه‌های مسکونی محصور می‌شود حیاط یک خانه با حوض و باغچه‌بندی و اتاق‌های محصورکننده آن با حیاط یک مسجد یا یک مدرسه با حوض در مرکز حیاط و باغچه‌های دور آن، سکوها، طاقنماها و غرفه‌های دور آن با هم شباهت زیادی دارد (توسلی، ۱۳۶۷: ۲۳).

۲-۲- مسکن

مسکن در لغت فارسی به معنی محل سکونت و آرامش است (معین، ۱۳۶۲: ۱۴۴). جایی است که در مقابل فضاهای متنوع و پر سروصدا قرار دارد، محلی است که مردم پس از تلاش روزانه دور از هیاهوی

سازه‌ای، روشنایی، تهویه و سیستم گرمای مناسب، زیرساخت‌های اولیه مناسب از قبیل آبرسانی، بهداشت و آموزش، دفع زباله، کیفیت مناسب زیست محیطی، عوامل بهداشتی مناسب، مکان مناسب و قابل دسترس از نظر کار و تسهیلات اولیه است، که همه این موارد باید با توجه به استطاعت مردم تأمین شود (دفتر اقتصاد مسکن، ۲۰:۱۳۷۵).

۲-۳- نیاز به خانه و مسکن در جامعه

جهان در حال حاضر دارای دو ویژگی عمده جمعیتی است: الف) افزایش شدید جمعیت، ب) روند شتابان شهرنشینی و شهرگرایی (زنجانی، ۱۳۷۱: ۶). این ویژگی در میان کشورهای در حال توسعه نمود بارزتری نسبت به جهان توسعه یافته نشان می‌دهد. از طرفی از نظر تاریخی، روند شهرنشینی و شهرگرایی در میان این کشورها امری غیرعادی محسوب می‌شود، به طوریکه امروزه همه مسایل کشورهای در حال توسعه را تحت تأثیر قرار داده است (شکویی، ۱۳۷۷: ۸۱). شهرهای کشورهای جهان اعم از توسعه یافته و در حال توسعه هر روزه با مشکلات مختلفی روبرو می‌شوند که این خود منجر به دیگر مسائل و نیازها می‌گردد و این وظیفه مسئولان و برنامه‌ریزان شهری است که برای مقابله با آن‌ها راه‌حل‌های مناسبی را پیشنهاد نمایند. از جمله این مسائل افزایش جمعیت و نیاز به مسکن است. کشور ما نیز از این قاعده مستثنی نبوده و در هر دو مورد رشد شتابان و بدون برنامه به ویژه در دهه‌های اخیر برخوردار بوده است که به نوبه خود مسایل و مشکلات خاصی را پدید آورده‌اند (فرید، ۱۳۷۱: ۳۵). از جمله معضلات ناشی از رشد شتابان جمعیت که دامنگیر همه اقشار جامعه است، مسکن است.

ناشی از کار و فعالیت برای استراحت و زیست سالم به آنجا پناه می‌آورند. معنی منزل نیز یعنی محل فرود و نزول (معین، ۱۳۶۲: ۴۳۹۰). در واقع مسکن به عنوان کوچک‌ترین عنصر سکونتگاه‌ها زایده مهم‌ترین نیاز انسان‌ها و به وجود آورنده یکی از پدیده‌های جغرافیای هر منطقه به شمار می‌رود. در شکل‌گیری انواع مسکن در کنار عوامل نژادی، تاریخی، روانی، عوامل جغرافیای نیز که از منطقه‌ای به منطقه دیگر متفاوت است، نقش عمده‌ای دارد (تولون، ۱۳۷۴: ۵۶).

مسکن پناهگاه و اقامتگاه انسانی، زاییده مهم‌ترین احتیاجات انسانی است، بنحوی که به صورت یکی از عناصر مهم تشکیل دهنده کانون زندگی افراد درآمده است (عناستانی و شایان و بنیادداشت، ۱۳۹۰: ۶۵).

مفهوم مسکن علاوه بر مکان فیزیکی، کل محیط مسکونی را نیز در بر می‌گیرد (پورمحمدی، ۱۳۷۸: ۳) که شامل کلیه خدمات و تسهیلات ضروری مورد نیاز برای بهزیستن خانواده و طرح‌های اشتغال، آموزش و بهداشت افراد است. در واقع تعریف و مفهوم عام مسکن یک واحد مسکونی نیست بلکه کل محیط مسکونی را شامل می‌شود (مخبر، ۱۳۶۳: ۱۸). مسکن چیزی بیش از یک سرپناه صرفاً فیزیکی است و کلیه خدمات و تسهیلات عمومی لازم برای بهزیستن انسان را شامل می‌شود و باید حق تصرف نسبتاً طولانی و مطمئن برای استفاده کننده آن فراهم باشد (ناپ، ۱۹۸۲: ۱۲).

در دومین اجلاس اسکان بشر که در ۱۹۹۶ در استانبول برگزار شد مسکن مناسب چنین تعریف شده است. در سرپناه مناسب تنها به معنای وجود یک سقف بالای سر هر شخص نیست؛ سرپناه مناسب یعنی آسایش مناسب، فضای مناسب دسترسی فیزیکی و امنیت مناسب، امنیت مالکیت، پایداری و دوام

جامعه سنتی و تاثیر بر ابعاد مختلف اجتماع از جمله بعد زیباشناسانه است. بنابراین سعی در متجدد شدن و دوری از فضای سنتی که آن را عقب مانده می‌پندارد؛ دارد.

در این میان آنچه به عنوان عامل اصلی در تغییر ساختار معماری است؛ ماشین و بحث سرعت است که توانسته جایگاه ویژه و مهمی را در زندگی امروزه کسب کند و به دنبال خود موجب تغییر در ساختار و ساختن خانه و مسکن متناسب با این نیاز می‌گردد. به علاوه در شهر یزد عامل افزایش جمعیت نیز منجر به تغییر این ساختار شده است و در راستای حل این مسأله دو راه حل وجود دارد؛ یکی اینکه خانه‌های قدیمی تخریب و واحدهای بزرگتری ساخته شوند و دیگری آنکه در اطراف محدوده بافت به ایجاد ساخت و سازهای جدید پردازند که متأسفانه در شهر یزد مورد اول بیشتر مورد استقبال قرار گرفته است.

از آنجا که محیط علاوه بر کالبد به لحاظ معنایی و محتوایی دارای اهمیت است و در واقع تجلی کالبدی باورها و ارزش‌های فرهنگی جامعه است به همین دلیل عامل مهمی در احراز هویتی خاص برای انسان، احساس هویت و یا بی‌هویتی است.

۲-۵- توصیف آماری مسکن شهر یزد

نتایج مطالعات پیرامون وضعیت واحدهای مسکونی در شهر یزد در جدول ۱ نشان داده شده است: نرخ رشد تعداد واحد مسکونی در بافت قدیمی خیلی کمتر از محلات مسکونی جدید شهر یزد است. نسبت مساحت زیر بنا به کل ساختمان‌ها در بافت تاریخی ۴۴.۹ درصد است.

بیشترین واحدهای یک طبقه متعلق به خانه‌های قدیمی است.

مفهوم مسکن علاوه بر مکان فیزیکی، کل محیط مسکونی را نیز در بر می‌گیرد (پورمحمدی، ۱۳۸۷: ۳). انسان، طبیعتاً موجودی اجتماعی است و در هر حال، نیازمند برقراری روابط با هم‌نوعانش. اما چگونه است که امروزه در میان شلوغی و هیاهوی شهر، انسان در محیط پیرامون خویش، باز هم تنهاست و هر روز که می‌گذرد، تنهاتر از قبل می‌شود. از این‌رو، باید محیط و زمینه‌ای فراهم شود که از طرفی، شخص، پس از بازگشت به خانه، در آنجا احساس آرامش و امنیت کند و از طرف دیگر، نیاز فطری انسان به بودن با دیگران، در آن محیط، به نحوی پاسخ داده‌شود. امروزه برای پاسخ به این نیازها، مجموعه‌هایی مسکونی با عنوان "واحد همسایگی" به وجود آمده است که یکی از اهداف ایجاد آن‌ها، تقویت روابط همسایگی بوده است؛ البته در ایران، اکثر این مجموعه‌ها، براساس الگوهای وارداتی بوجود آمده‌اند. در این گونه مجموعه‌ها که تقلیدی ناقص از نمونه‌های خارجی هستند؛ روابط همسایگی بسیار ضعیف است و به علاوه کارا نبودن نمونه‌های بومی گذشته و عدم انطباق آن‌ها با شرایط و نیازهای امروزی، دستیابی به اصولی متناسب با شرایط بومی و نیازهای جامعه، برای طراحی مجموعه‌های مسکونی جدید را ضروری می‌سازد (کمیلی، ۱۳۸۵: ۱).

۲-۴- سنت و تجدد

در پی نواندیشی و به دنبال آن روند صنعتی شدن جامعه، ساختار جامعه سنتی از نظر اجتماعی و اقتصادی دچار تغییر و دگرگونی قرار می‌گیرد و در واقع تولید و تغییر ریشه‌ای و اساسی در جامعه سنتی منجر به پیشرفت اقتصادی آن جامع می‌گردد. این فرآیند نواندیشی و مدرنیزاسیون، موجب تضعیف

جدول ۱- تعداد واحدهای ساختمانی و ساختمان‌های مسکونی در سطح شهر یزد در سال ۱۳۸۸

منطقه			۲			۱		
۳	۲	۱	۴	۳	۲	۱	۲	۱
نواحی								
تعداد کل ساختمانها								
۳۵۰۰	۹۵۰۰	۱۶۰۰۰	۱۷۵۰۰	۸۲۰۰	۱۳۸۰۰	۳۵۱۰۰	۱۱۷۰۰	۱۱۴۰۰
تعداد ساختمان‌های مسکونی								
۲۷۰۰	۸۶۰۰	۱۳۵۰۰	۱۳۹۰۰	۶۸۰۰	۱۱۳۰۰	۲۶۳۰۰	۱۰۳۰۰	۸۷۰۰
درصدتعداد ساختمان‌های مسکونی								
۷۶٫۳۲	۷۶٫۳۲	۷۶٫۳۲	۷۶٫۳۲	۷۶٫۳۲	۷۶٫۳۲	۷۶٫۳۲	۷۶٫۳۲	۷۶٫۳۲

مأخذ: گزارش طرح تفصیلی یزد- سال ۱۳۸۸

۳- تحلیل یافته‌ها

۳-۱- معماری و گونه شناسی خانه (مجموعه‌های فامیلی)

فضاهای تشکیل دهنده هر خانه‌ی قدیمی را می‌توان به سه دسته تقسیم نمود: حیاط مرکزی به عنوان فضای درجه اول که در مرکز خانه قرار گرفته با بزرگی روشنایی و ارتباط مستقیم با آسمان، مرکزیت و اصلی بودن خود را نشان می‌دهد. فضاهای درجه دوم

که حیاط اصلی را احاطه کرده و در ارتباط مستقیم با آن قرار گرفته است و بالاخره فضاهای درجه سوم که حدفاصل بین فضاهای دوم و لبه‌های خارجی قرار گرفته‌اند (انصاری، ۱۳۸۶: ۲۹).

غالب معماری خانه‌های مسکونی بافت قدیم و ویژگی‌های آن‌ها در جداول ۲ و ۳ قابل نمایش هستند:

جدول ۲- ویژگی‌های معماری خانه‌های بافت قدیم

فرم پلان	حیاط مرکزی
تعداد طبقات	عمدتاً یک طبقه
مصالح ساخت	خشت و گل
نماسازی	فاقد نماسازی و استفاده از کاهگل برای پوشش جداره‌های خارجی و تزئین پنجره‌ها، ارسی‌ها، درب‌ها، طاق‌ها و طاقنماها در نماهای داخلی (جداره‌های مشرف به حیاط مرکزی).
ویژگی‌های معماری	تقارن و تناسب حیاط مرکزی در کنار بهره‌گیری از فضای سبز، حوض‌ها و باغچه‌های زیبا در آن مبین اهمیت حیاط مرکزی به عنوان منطقه آسایش در خانه است.

مأخذ: نگارنده

جدول ۳- فرم معماری خانه‌های بافت قدیم

خانه‌های چند حیاطه				خانه‌های یک حیاطه			
ترکیبی از ۳ حالت مذکور	با محورهای عمود	با محورهای موازی ولی غیر مجاور	با محورهای موازی	چهار فضا در جنب تالار	دو فضا در جنب تالار	دارای یک فضا + تالار	در ضلع قبلی فقط دارای تالار

مأخذ: نگارنده

از جمله ویژگی‌های حیاط‌های خانه‌های قدیمی می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
داشتن هندسه کامل حیاط در خانه ایرانی دارد برخلاف نامنظم بودن عرصه (زمین) آن؛
آغازشدن طرح ریزی خانه از حیاط و سپس فضاهای پوشیده (نیم بسته) و بسته گرداگرد حیاط به واسطه ویژگی ذکرشده؛

نشانه و نقش اصلی و مهم در فضا سازی خانه؛
مرکز فضا و مفصل همه عناصر خانه؛
گزیده نمادین طبیعت؛
اجزای اصلی منظره سازی آن شامل: آب، درخت، گل و پرند؛
تکامل با منظره سازی طبیعت گرا و سمبلیک؛
در ساماندهی حیاط، عناصر منظر شرط اصلی در معنا بخشی و ایجاد حس زیبایی دارند.
نقش حیاط به عنوان یکی از اصلی‌ترین فضاها در خانه‌های مسکونی بافت قدیم و وجه تمایز خانه‌های قدیمی در جدول ۴ مقایسه شده است.

از آنجا که حیاط از جمله فضاهای مهم در خانه‌های قدیمی به شمار می‌آید و اثرات مثبتی در زمینه‌های مختلف به همراه دارد؛ بنابراین، در این بخش از پژوهش به بررسی نقش این فضا در خانه گذشته و مسکن امروزی، ویژگی‌ها و فواید و معضلات این فضاها در گذشته و امروز پرداخته شده است.

۳-۱-۱- حیاط

حیاط مکان مناسبی برای ارتباط انسان با عناصر طبیعی و از جمله آب است. یکی از عناصر مهم تشکیل دهنده حیاط‌ها، وجود آب و حوض است. حیاط مرکز و قلب خانه است و وجود حیاط مرکزی در خانه‌های سنتی ایران، نمودی از درون‌گرایی است. درون‌گرایی؛ یکی از ویژگی‌هایی است که در درجه اهمیت به باطن را در مقابل توجه به ظاهر تجلی می‌سازد و در اصل تأکیدی بر عالم غیب و تفسیری بر یکی از صفات الهی (باطن) است (طوفان، ۱۳۸۵: ۷۶).

جدول ۴- بررسی نقش «حیاط» یا «فضای باز» در خانه گذشته و مسکن امروزی

حیاط مسکن امروزی	حیاط خانه گذشته
فاقد حس مالکیت	حای حس مالکیت
فاقد حس تعلق و خالی از پیام‌ها و تصاویر ذهنی	حای پیام و تصویرذهنی و حس تعلق است که انسان به واسطه حضور در فضا و خاطرات برایش بوجود آمده است.
عدم وجود مکانی برای اقامت بزرگان فامیل	فرهنگ و عادات دیرین هم زیستی و حضور بزرگان فامیل در کنار دیگر اعضای خانواده
نادیده گرفتن طبیعت و پیرامون و به مخاطره افتادن امنیت روانی انسان	توجه به طبیعت و تأثیر مثبت بر وضعیت روانی انسان و استفاده بهینه از فضای حیاط
ایجاد ارتباط مستقیم فضای بیرون با درون	ایوان به عنوان فضایی بین درون و بیرون بنا

مأخذ: نگارنده

شد و همچنین نیازهای خواسته شده از طرف اهالی شهر، معمار یزدی خانه‌ای ساخته‌است که ساکنان آن در دل گرما و ریگ‌های روان و همچنین سرمای شدید

۳-۲- ابعاد کالبدی و تقسیمات درونی

با توجه به موقعیت جغرافیایی و وضع قرارگیری شهر و آنچه که درباره روش ساختمانی مطرح خواهد

ویژگی بود که از گذشته‌های دور در معماری ایرانی به چشم می‌آمد. همچنین حیاط، محلی برای برگزاری مراسم مختلف نظیر مراسم مذهبی، عروسی و تجمع اقوام بود. معمولاً چهار گوش بوده و ابعاد آن را تعداد و عملکرد فضاهای اطراف آن تعیین می‌کنند. هر حیاط معمولاً یک حوض و چند باغچه دارد که بسته به شرایط مختلف محلی نظیر آب و هوا و عوامل فرهنگی اشکال متفاوتی می‌یابد.

حوض و باغچه در حیاط‌سازی خانه‌های قدیمی معتبرترین عناصر به شمار می‌رفته است.

نشیمن، اتاق‌هایی بودند که نسبت به تالار اهمیت کمتری داشتند و از اتاق‌های ساده مهمتر بودند. نشیمن، محل تجمع افراد خانواده و مهمان‌های بسیار نزدیک به حساب می‌آمد این عناصر از نظر تزئینات بسیار ساده بودند.

آشپزخانه معمولاً مربع یا مستطیل و نزدیک آب انبار و چاه آب ساخته می‌شد. در درون آشپزخانه، محلی برای پخت و پز، ذخیره چوب و تنور پخت نان و در درون دیوار آن تاقچه‌ای برای قرار دادن ابزار آشپزی و غذا تعبیه می‌شده است.

توالت و حمام معمولاً در سطح پایین‌تری قرار می‌گرفتند. این عمل به دلیل سهولت در استفاده از آب و زهکشی آن و همچنین گرمای آن انجام می‌شد. حمام به دو بخش تقسیم می‌شد؛ یکی برای تعویض لباس (سر بینه) و دیگری برای شست و شو (گرم خانه).

جهت ساخت خانه‌های قدیمی تابع زاویه نور خورشید و قبله بوده است.

گودال باغچه یا باغچال در وسط حیاط مرکزی ساخته می‌شده و یک طبقه در داخل زمین فرو

زمستان بتوانند به راحتی (نسبت به شرایط زمانی) زندگی کنند. همانگونه که دیوار و باروی شهر تامین‌کننده امنیت او در برابر تهاجمات انسانی و قهر طبیعت است، دیوارهای خانه نیز به نحوی دیگر این نقش را ایفا می‌کند. در کویر و حاشیه آن فضاهای خانه باید محصور در این چهاردیواری باشد. این نوع سازماندهی فضا نه تنها از لحاظ طبیعی بلکه از لحاظ روحی و اعتقادی نیز دارای اهمیت است (معماریان، ۱۳۷۶: ۲۵۱)

۲-۲-۳- مهمترین اجزاء تشکیل دهنده خانه (مجموعه‌های فامیلی) در شهر یزد:

در ورودی در بیشتر خانه‌های سنتی، درهای ورودی دو لنگه و چوبی هستند و هر لنگه کوبه‌ای نیز دارد. زن‌ها حلقه‌ای که صدای زیری داشت را به صدا در می‌آوردند و مردها کوبه چکشی شکل را که صدای بمی داشت.

هشتی‌ها اغلب به شکل هشت ضلعی یا نیمه هشت ضلعی و یا بیشتر مواقع ۴ گوش است. هشتی دارای سقفی کوتاه و یک منفذ کوچک نور در سقف گنبدی شکل آن است و عموماً سکوهایی برای نشستن در آن طراحی شده است. هشتی برای انشعاب قسمت‌های مختلف خانه و گاه برای دسترسی به چند خانه ساخته می‌شد.

دالان راهروی باریکی بود که با پیچ و خم وارد شونده را از هشتی به حیاط خانه هدایت می‌کرد. پیچ و خم دالان برای رعایت حریم خصوصی خانه بود تا عابران نتواند سریعاً فعالیت‌های جاری در حیاط را متوجه شوند.

حیاط در خانه‌های قدیمی مرکز و قلب ساختمان بوده است. حیاط مرکزی همراه با ایوان در هر سمت،

شهرهایی همچون نایین به چشم می‌خورد. الگوی معمول آن هشتی است که با اتاق ترکی یا کلمبه پوشانده و در مسیر قنات در مرکز آن یک حوض ساخته می‌شود.

اتاق بادگیر در تابستان نشین خانه‌های حاشیه کویر قرار دارند و به هر فضایی در طبقه اول تابستان نشین که از هوای بادگیر استفاده کند گفته می‌شود. تزیینات این فضا همچون تزیینات ایوان است.

با توجه به بررسی برخی پلان‌های تاریخی در شهر یزد؛ به عنوان نمونه پلان و ساختار کیفی چهارخانه‌ی تاریخی شهر یزد در جدول شماره پنج و اجزاء خانه لاری‌ها در شکل ۱ نشان داده شده‌است.

می‌رفته است. نمونه‌های این فضا در اقلیم‌های بسیار خشک کویری از جمله در کاشان، نایین و یزد دیده می‌شود. گودال باغچه علاوه بر تأمین خاک مورد نیاز خشت‌های استفاده شده در بنا، امکان دسترسی به آب قنات را هم فراهم می‌کرده است.

بهار خواب همان مهتابی است. این فضای بدون سقف در مجاورت حیاط و در طبقات بالاتر از اول ساخته می‌شده و شب‌های تابستان در آن می‌خوابیدند و بسته به محل استقرار آن، در ساعاتی که دیوارهای اطراف بر آن سایه مناسب می‌انداخته از آن استفاده می‌شده است در بهار و پاییز در تمام ساعات روز و در تابستان شب‌ها قابل استفاده بوده است.

پایاب محل دسترسی به آب قنات در حیاط خانه‌ها و مساجد است و نمونه‌های عمومی آن نیز در



شکل ۱- پلان و اجزاء خانه لاری‌ها/ مأخذ: سرایی، ۱۳۹۰: ۷۸

۳-۲-۱- مشخصات خانه لاری‌ها


موقعیت مکانی: این بنا در خیابان سید گل‌سرخ، محله فهادان، کوچه بازار کوشکنو واقع شده است. ساختار کیفی خانه: اجزای اصلی این خانه دو حیاط بزرگ و کوچک با مجموعه‌ای از ایوان‌ها، تالارها، اتاق‌ها و نیز یک سردر و هشتی است. هشتی درحد فاصل دو حیاط قرار گرفته است و به هر دو دسترسی

یکسان دارد. برخی فضاهای خدماتی خانه مانند اسبیل و مطبخ و انبار با درهای دیگر بطور جداگانه با بیرون ارتباط دارند.

ساختار کمی خانه: این خانه در زمینی به مساحت ۲۳۷۹ مترمربع بنا شده است. سطح اشغال آن ۱۷۴۷.۷۸ مترمربع است و ساختمان در یک طبقه بنا شده است.

جدول ۵- نمونه‌هایی از فرم پلان و ساختار خانه‌های قدیمی شهر یزد

نام	ساختار کیفی	پلان
خانه کوشکنو	این بنا یک حیاط میانی وسیع، سه حیاط خلوت و دو ورودی اصلی و فرعی دارد که یکی مفصل و پرکار و دیگری کوچک و ساده است. ورودی اصلی شامل سردر هشتی است که از یک طرف به حیاط خلوت شرقی و از طرف دیگر از طریق دالانی به حیاط بزرگ و اصلی خانه متصل میشود. دو نمای شمالی و جنوبی متفاوت باهم و نمای شرقی و غربی هم شکل و متقارن اند. در مرکز نمای شمالی اتاق سه دری و در میانه نمای جنوبی ایوانی رواق مانند واقع است. نمای جبهه شمالی پرتنوع و چشمگیر است و نمای جبهه جنوبی به سبب وجود بادگیری بر فراز آن جلوه یافته است.	
خانه رستم‌آباد	نخستین نکته حائز اهمیت در طرح این خانه تفکیک آن به دو بخش است: حیاط بزرگ کانون بخش اصلی و حیاط کوچک غربی، مرکز بخش کوچکتر خانه است. علاوه بر این حیاط خلوتی در شمال خانه قرار دارد که با توجه به قرارگیری آن در کنار مطبخ میتوان آن را حیاط مطبخ خانه به حساب آورد. این خانه دستگاه ورودی کاملی متشکل از سردری شاخص و هشتی پرکار و دالانهای ورودی دارد. یکی از این دالانها به گوشه حیاط اصلی متصل است و دیگری به موازات دو حیاط در میان دو بخش خانه قرار گرفته و تا به حیاط مطبخ امتداد یافته است.	
خانه کاشانه	این خانه سه حیاط و فضاهای مختلف بسته و نیم باز، دو ورودی و نیز چندین فضای باز خدماتی دارد. دو حیاط شرقی و غربی و حیاط‌های بزرگ مجموعه هر یک مرکز بخش مهمی از خانه هستند. این دو حیاط با قاعده‌های مستطیل شکل تقریباً در جهت شمال شرق جنوب غرب قرار گرفته اند. حیاط غربی بزرگتر از حیاط شرقی است و ورودی مفصلتر خانه به آن راه دارد. ورودی دوم که در ضلع جنوب غربی خانه واقع است با راهروهایی به حیاط‌های اصلی خانه وصل می شود. حیاط سوم یعنی بخش زیباتر خانه کوچکتر است. این حیاط در گوشه شمال شرقی حیاط بزرگتر واقع است و با مدخلی کوچک به آن باز می شود.	

	<p>خانه از دو بخش تشکیل شده است و هر بخش حیاطی خاص خود با ورودی جداگانه دارد. که به شکل ظریفی به یکدیگر مرتبط اند. با گذشتن از سردر و هشتی زیبا و راهرو میتوان به گوشه حیاط اصلی رسید. در مقابل ورودی حیاط کوچکتر فقط درگاه و راهروی کوتاه دارد که آن نیز به ایوانچه‌های واقع در گوشه جبهه جنوبی ختم میگردد. تفاوت ورودی مفصل حیاط بزرگ با ورودی ساده حیاط کوچک، چنانچه تفاوت اهمیت دو حیاط را میرساند، نشاندهنده استقلال آنها از یکدیگر است. در این خانه فضاهای هشت ضلعی منظم در چهار گوشه حیاط نشسته اند.</p>	۱ ۲ ۳ ۴ ۵ ۶ ۷ ۸ ۹ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰
<p>مأخذ: مهندسین مشاور آرمانشهر، ۱۳۸۸: ۲۱۱-۲۴۶</p>	<p>راهنمای پلان‌ها</p>	

تبدیل اتاق‌های نشیمن و خواب به فضاهای غیر بهداشتی می‌گردد. علاوه بر موارد فوق، عدم طراحی مناسب فضاهای داخلی خانه مثل فضای غیر مفید یا عدم طراحی فضای پیش ورودی و در نظر گرفتن حریم خانواده و امکان انظار درون خانه توسط افراد غیر، از مهم ترین عوامل ناپایداری یا سلب آسایش درون خانه است. (ضرغامی، ۱۳۸۹: ۱۰۹-۱۱۰).

فضای بازی کودکان: یکی از مهم ترین عوامل رشد و بالندگی کودکان، ارتباط مستقیم کودک با فضای باز یا طبیعت زنده است که امکان رشد و پرورش استعدادها، تنفس و سلامت کودکان را فراهم می‌آورد. در نتیجه تأمین محل بازی کودکان و رضایت آنها و اطمینان والدین از سرگرمی سالم، رشد و امنیت فرزندان و نیز کیفیت این فضا از عوامل تأثیرگذار بر بازی کودکان است. امنیت کودکان می‌تواند از طریق نظارت مستقیم والدین و تسلط آنها بر کودکان از فضای داخل خانه به محوطه مشاع یا میانی واحدها امکان پذیر باشد. در برنامه‌ریزی مجتمع‌های مسکونی، فضاهای تفریحی و بازی بایستی به عنوان فضای اصلی و از اجزاء الزامی پروژه منظور گردد و در مکانیابی و طرح استقرار، تمهیدات لازم برای قابلیت نظارت و

۳-۲-۲- مهم‌ترین اجزاء تشکیل دهنده مساکن

امروزی

اتاق‌های خواب: کوچک شدن اتاق‌های خواب در خانه‌های جدید و همراه بودن آنها با کمد، تخت و سایر تجهیزات (کامپیوتر و...)، فضاهای غیر قابل تنفسی را به وجود می‌آورد که بسیاری افراد به جای استفاده از آن درصدد گریز و پناه‌بردن به فضای نشیمن یا پذیرایی برای مطالعه یا کارهای روزمره هستند (ضرغامی، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

آشپزخانه: کمبود فضای آشپزخانه یکی از دردهای مشترک خانه‌های مدرن است. موارد بسیاری وجود دارد که نشان می‌دهد زنان در محیط خانه آسیب پذیرتر از دیگران هستند؛ چرا که زمان طولانی را در آشپزخانه صرف می‌نمایند و ابعاد نامناسب فضای آشپزخانه یا کیفیت نامطلوب آن، مانند طراحی این فضا در انظار عمومی، باعث از بین رفتن آسایش روانی زنان در خانه شده است (ضرغامی، ۱۳۸۹: ۱۰۹).

فضاهای پنهان از دید میهمان: حذف فضاهای مخصوص فعالیت‌های جنبی و کثیفکاری در خانه است. کت‌های خیس، کفش‌های گلی، مواد تمیزکننده، فضای انباری و در کل، کمبود فضاهای خدماتی باعث

فضای خانه‌های سنتی باید به این نیاز پاسخ می‌داد. اما در مسکن معاصر بخشی از مجموعه مانند کوچه، میدان غیره، مکان ملاقات و برخورد را به وجود می‌آورد، در این صورت خانه ساختار دیگری پیدا خواهد کرد (عبدالحسینی، ۱۳۹۰: ۱۶). خانه‌های قدیمی با تکیه بر روش مردم‌شناسی، ارتباط تنگاتنگ و متقابل میان شیوه زندگی و چگونگی سازمان‌یابی فضا در این خانه‌ها را آشکار می‌سازد. اصلی‌ترین ویژگی فضایی حاصل از این رابطه متقابل که در سازمان‌یابی فضای خانه‌های تاریخی منعکس شده، وجود انواع فضاهای بینابینی در این خانه‌هاست که به طور همزمان، با ایفای نقش مجزاکننده و متصل‌کننده فضاها به یکدیگر، مجموع‌های از فضاهای کاملاً خصوصی تا عمومی را درون سازمان فضایی خانه ایجاد و از تداخل فعالیت‌ها در یکدیگر در این خانه‌ها جلوگیری کرده است (عبدالحسینی، ۱۳۹۰: ۱۷).

همزمان با ورود مدرنیته و آغاز دوران تأثیرپذیری از اروپا، ارزش‌های نوینی در نظام معماری و شهرسازی ایران شکل گرفت. تغییر ارزش‌های موجود در راستای تغییر تدریجی نیازهای مردم به وجود آمد. نیاز به شکل‌گیری عناصر و فضاهایی که نشان‌دهنده خواسته‌ای جدید بودند. اما متأسفانه به علت ورود یکباره مدرنیته به ایران و عدم وجود زمان لازم برای هماهنگی و سازگار شدن آن با سیستم‌های بومی موجود و ارزش‌های این سرزمین تنها برداشتی التقاطی از تفکرات دیگر فرهنگ‌ها به وقوع پیوست. از آن‌جا که مدرنیته این فرصت را نیافت تا مسیری آرام و منطقی را برای گذار از سنت به تجدد طی کند تنها به تقلید از نمونه‌های خارجی که هیچگونه سنخیتی با فرهنگ و ارزش‌های زیستی این مردم نداشت پرداخت. از این رو

اشراف والدین پیش‌بینی گردد. کیفیت فضای بازی از نظر بازی‌پذیری، مشوق بازی‌بودن، امنیت و ایمنی نیز باید در طراحی مورد توجه قرارگیرد (ضرغامی، ۱۳۸۹: ۱۱۰).

فضاهای باز و سبز: فضاهای باز و سبز که در بسیاری از موارد در محیط‌های مسکونی اعم از مجتمع‌ها و شهرک‌ها، باقی مانده فضاهای زائد و ساخته شده مسکونی است که برنامه ریزی نشده یا طراحی نشده است. چنین فضاهای سبزی در مکان‌های نامناسب و گاهی خارج از دید به وجود می‌آیند. برخی از این فضاها به صورتی واقع شده‌اند که هرچند در محدوده دید ساکنان قرار دارند، ولی هیچگونه احساس تعلق یا مالکیتی را در آنان به وجود نمی‌آورند. بنابراین ساکنان نیز در قبال نگه‌داری از این فضاها احساس مسئولیت نمی‌کنند (ضرغامی، ۱۳۸۹: ۱۱۰).

نگرش کمی به مسکن و توجه به رفع کمبود آن از یک طرف، و نگرش سودگرایانه به این مقوله از طرف دیگر، منجر به فراموشی بسیاری از نیازهای اساسی انسان و زوال کیفیت‌های معماری شده‌است. خانه در معنای محتوایی خود با مفاهیمی همچون آسایش، آرامش، امنیت روح و روان و محلی که این نیازها را تحقق می‌بخشد، همراه است. امروزه بسیاری از خانه‌ها فاقد ارزش‌های معمارانه و ویژگی‌های لازم برای برآوردن نیازهای انسان هستند (طوفان، ۱۳۸۵: ۷۳). رونق آپارتمان‌سازی در معماری مسکن شهر در ایران عنصر جدیدی را معرفی نمود که به صورت بالکن‌ها ظاهر شدند و در واقع جانشین فضای باز اختصاصی گردیدند (دلال‌پورمحمدی، ۱۳۷۵: ۱۳۴).

محل دیدار و ملاقات: در گذشته محل دیدار و برخورد دوستان در فضای خانه اتفاق می‌افتاد، بنابراین،

شکاف عمیقی بین نمونه‌های جدید ساخته‌شده در این دوران با نمونه‌های پیشین ایجاد شد. با توجه به موارد مذکور انواع مسکن در حوزه مطالعاتی مورد نظر را می‌توان به دو بخش عمده تفکیک نمود: مسکن قدیم و

مسکن جدید (مهندسین مشاور آرمانشهر، ۱۳۸۶: ۵). در شکل شماره دو نمونه از خانه قدیمی و مسکن امروزی در شهر یزد نشان داده شده‌است.



شکل ۲- یک نمونه خانه و یک نمونه مسکن / مأخذ: مهندسین مشاور آرمانشهر، ۱۳۸۶: ۵

۳-۲-۳- تغییر فضاهای درونی خانه‌های قدیمی در مسکن امروزی
جدایی فضای باز و بسته در خانه‌های امروزی معضلی است چراکه در خانه‌ای سنتی فضاهای باز و بسته به مثابه دو موجود جدانشدنی عمل می‌کردند با همدیگر معنا داشتند.

تسلسل معنایی و کالبدی فضاهای درونی هر خانه از بین رفته‌است. ورودی غالب خانه‌ها به قلب حریم نشیمن (تحت نام بی مسمای‌ها) باز می‌شود که در واقع چیزی نیست جز راهرویی وسیع و تلف شده که درب‌های متعدد، اطاق‌های خواب، پذیرایی، آشپزخانه و سرویس‌های بهداشتی بی هیچ تفاوت یا ارزش‌گذاری به آن باز می‌شوند و اغلب فعالیت‌ها مزاحم همدیگرند (دلایل‌پورمحمدی، ۱۳۷۵: ۱۳۶).

در خانه‌های قدیمی معمولاً فضای نشیمن به دو ناحیه مشخص تقسیم می‌شده‌است به طوریکه یک فضا برای پذیرایی از مهمان‌ها و فضای دیگری که

بیشتر حالت خصوصی دارد برای زندگی افراد خانواده در کنار یکدیگر که معمولاً در خانه‌های تاریخی این فضاها هر یک در کنار یک حیاط قرار داشته‌اند؛ اما در مسکن امروزی تفکیک این دو بخش را بدین صورت نداریم و به علت کوچک شدن واحدهای مسکونی معمولاً تنها فضایی در داخل واحد مسکونی وجود دارد که به عنوان فضایی نشیمن برای افراد خانواده و میهمانان است و تنها ممکن است از طریق چیدمان مبلمان و وسایل این دو قسمت از یکدیگر جدا گردند.

به علاوه در خانه‌های قدیمی معمولاً حریمی میان درون خانه و درب ورودی وجود دارد و دارای سلسله مراتبی است در صورتیکه در مسکن امروزی و به طور اخص در مجموعه‌های آپارتمانی این حریم از میان رفته‌است و با باز شدن درب واحد تمام فضای داخل خانه در معرض دید از طریق فضای مشاع و عبور و مرور بین واحدها قرار می‌گیرد. گاه مشاهده می‌شود

در این میان ساخت و سازها تنها از یک سبک و الگوی خاصی پیروی نمی‌کنند اما آنچه بیشترین تأثیر را بر این ساخت‌وسازها و معماری بناها داشته است، سبک مدرن است.

به عنوان مثال در خانه‌های گذشته حیاط اثرات مثبتی داشته‌است که از آن جمله می‌توان به مواردی اشاره کرد: همبستگی و وجود عناصری همچون درختکاری و حوض، استفاده از هوای پاک و تأثیر بر اعصاب و روان افراد، کنارهم قرارگرفتن و آشنایی از حال یکدیگر و پیوندهایی فامیلی، حل راحت مشکلات افراد خانواده؛ اما در مسکن امروزی این حیاط به رختبندان و انباری برای استفاده از نبود فضای مورد نیاز در مسکن تبدیل شده است.

۳-۴- احیای حیاط در بلوک‌های آپارتمانی و معضلات فضای باز در مسکن فعلی

چنانچه طراحان فضا و بناهای مسکونی به اهمیت، نقش موثر و عملکردهای مختلف حیاط حتی کوچک برای زندگی امروزی انسان پی ببرند، ساختمان‌ها و شهرهایی ساخته می‌شود که در آنها آرامش برقرار می‌گردد.

امروزه افزایش جمعیت و کاهش بعد خانوار تمایل به ایجاد آپارتمان‌ها و مجتمع‌های مسکونی را نیز افزایش داده‌است. با یافتن الگوی مناسب برای این مجموعه‌ها باز هم این نوع مسکن نمی‌توانند جایگزین مناسبی برای خانه‌های سنتی باشند چراکه الگوی خانه‌های سنتی شامل فضاهای باز، نیمه باز و فضای بسته است در حالی که آپارتمان‌ها تنها شامل فضای بسته هستند.

حذف حیاط و فضای باز خصوصی در خانه‌های سنتی منجر به ایجاد تراس و بالکن در آپارتمان‌ها

که بناهای امروزی به واسطه توسعه امکانات، تجهیزات و ساخت مصالح جدید، بهتر و کاربردی شده‌است، ولی فرآیند این طراحی، وابستگی به انرژی و مقرون به صرفه نبودن و غیرصمیمی بودن را به ارمغان آورده است. توسعه تکنولوژی، انسانگرایی را در همه شئون زندگی تحت تأثیر قرار داده است. اختلاط بی‌رویه فرهنگ‌ها، بسیاری از سنت‌های مفید اجتماعی را از بین برده است (عبدالحسینی، ۱۳۹۰: ۲۲).

۳-۳- بررسی معماری و چالش‌های گذار از سنت (خانه) به مدرنیته (مسکن)

آثار معماری تحت تأثیر عوامل تاریخی، فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و محیطی است و جریان‌های مدرنیته، صنعتی شدن و جهانی شدن به طور مداوم بر روی آنها تأثیر می‌گذارد. فناوری شیوه زندگی مردم و متعاقب آن کالبد و محیط زیست وی را تغییر داده است و عدم مدیریت صحیح مسئولان، افزایش جمعیت که در اثر افزایش سطح بهداشت و اثرات مدرنیته است و مهاجرت‌های بی‌رویه به شهرها شیوه ساخت‌وساز را تغییر داده و این بسازبفروش‌ها به نوعی سرمایه‌گذاری سودآور تبدیل شده و منجر به رونق بازار مسکن و افزایش نامعقول قیمت‌ها گردیده است و در این بین معماری به مفهوم واقعی مورد بی توجهی واقع شده است.

تغییر در ساخت و ساز مسکن در کشور در دوره اخیر توسط سه گروه انجام می‌شود: ساخت‌وسازهای شخصی (به ویژه در شهرهای کوچک) توسط مردم، بسازبفروش‌ها و شرکت‌های ساختمانی کوچک و انبوه سازی و ساخت‌وساز در مقیاس کلان توسط شرکت‌های بزرگ ساختمانی و دولت.

- مزاحمت برای ساکنین این ساختمان‌ها و معضلات مربوط به رفت و آمد آنها در طبقات.
- معضلات فرهنگی و اجتماعی در اثر تراکم غیر مجاز در یک فضای محدود.

۳-۵- نگرش تطبیقی به ابعاد اجتماعی فضاهای خانه و مسکن

رفتار انسان‌ها برگرفته از نیازها و خواسته‌هایشان است، به عبارتی دیگر می‌توان گفت انسان برای برطرف ساختن نیازهای خود بر روی کالبد و محیطی که با آن در ارتباط است تاثیر می‌گذارد و آن را با خواسته‌های خود سازگار می‌کند. این تاثیرها موجب پیدایش روش خاصی از زندگی می‌شود که نمود ظاهری آن در کالبد مجموعه‌های فامیلی واقع در بافت قدیم یزد مشاهده کرد.

شکل‌گیری خانه‌های یزد بدین گونه است که لایه‌های اطراف حیاط به ترتیب مکان اتاق‌هاست که مستقیم با نور، آب، گیاه، هوا و به طور کلی باغ درونی در تماس هستند. اتاق‌های سه دری، پنج دری، تالار و بادگیر، ارسی، بالاخانه، گوشواره و تختگاه در اطراف حیاط جا می‌گیرند؛ که در ادامه به کارکرد و روابط اجتماعی این فضاها اشاره می‌شود:

تالار و بادگیر: اطاق جماعت و مراسم مذهبی- تابستان نشین

سه دری: اتاق کار، خواب و ناشتا- بهار و پاییز به خصوص زمستان نشین

پنج دری: اجتماع اهل خانه و میهمانی و سفره خانه اهل خانه- بهار و پاییز و زمستان نشین

ارسی: میهمانی، سفره‌خانه و جماعت خانه بزرگان- بهار، پاییز و زمستان نشین

شده‌است که در واقع این نوع از فضاهای نیمه باز در حکم همان ایوان در خانه‌های سنتی می‌باشند. چراکه ایوان به عنوان فضایی رابط و وحدتی بین درون (فضاهای داخلی خانه) و برون (حیاط) بنا عمل می‌کند و دارای کیفیت فضای باز و بسته است و به علاوه ارتباط بصری و نزدیک تری با فضای باز خانه (حیاط) دارد. اما در مقابل بالکن‌ها در آپارتمان‌های امروزی با عمق‌های بسیار کم ۱ تا ۱.۵ متر، واسطه بین فضای بسته واحدهای آپارتمانی و فضای باز بیرون (فضای باز عمومی) هستند. هدف از ایجاد این فضاها، جداسازی فضاهای مربوط به عملکردهای مختلف، ایجاد ارتباط منطقی آن با فضاهای داخلی و غیره است که در واقع این فضاها نمی‌توانند عملکردهای فضای باز را به خوبی تحقق بخشند و به علاوه مشکلاتی همچون بحث مربوط به دید و اشراف و زشت سازی منظر شهری را نیز به همراه دارند.

از مهمترین مشکلات کالبدی مسکن امروزی وجود حیاط‌های بسیار کوچک مشترک بین مالک و مستأجر در کنار یکدیگر است که به فضای تجاری یا انباری و اجاره‌ای توسط مالک تبدیل شده‌اند. این تغییر کارکردی فضا نتایجی را به همراه دارد:

- ایجاد کالبد ناسالم و بدنبال آن معضلات فرهنگی و اجتماعی.

- استفاده غیرقانونی مالک از زمین.

- جلوگیری از تابش مستقیم نور و عدم عملکرد حیاط به عنوان فضای تامین نور و تهویه.

- تأثیر بر شبکه‌های مختلف تأسیسات شهری مانند آب و برق و گاز و فاضلاب و ...

- فقدان فضای بازی و حرکت برای بچه‌ها.

طنبی: خواب و استراحت (اطاق واقع شده بین دو اتاق تالار و بادگیر)، تابستان نشین
بالاخانه: خواب و اتاق کار- بهار، پاییز و زمستان
نشین

گوشواره: خواب، خلوت و کتابخانه
کرسی خانه: اتاقی است که در و پنجره به حیاط ندارد و متصل به اتاق زمستانی است و اختصاص به جای کرسی دارد (انصاری، ۱۳۸۶: ۳۰-۳۱).

در ساختار قدیم شهر یزد بیشتر شکل گیری مسکن به صورت مجموعه‌های فامیلی بوده است. به طوریکه وقتی صحبت از مجموعه‌های فامیلی می‌شود، بیش از هر چیز، ساختار اجتماعی و فرهنگی که این گونه از مجموعه‌های سکونتی را شکل داده است، به ذهن می‌رسد. شیوه سکونت شدیدترین پیوندها را با ویژگی‌های فرهنگی و شیوه زندگی مردم دارد. پی بردن به شیوه زندگی و آداب و رسوم مردمان یک منطقه، ما را به ساختارهای کالبدی ساکن آن منطقه رهنمود می‌کند. به عبارت دیگر، مجموعه‌های سکونتی که به صورت ارگانیک شکل گرفته‌اند، ارتباط قوی به خصایل فرهنگی و اجتماعی دارد. به طوریکه ساختار کالبدی آن‌ها منتج از ساختارهای اجتماعی ساکنان آن‌هاست. البته ناگفته نماند که نیروهای دیگر مانند نیروهای دیگر مانند نیروهای اقتصادی، اقلیمی و... نیز تاثیر واضحی در شکل‌گیری ساختارهای کالبدی دارد. اما در مورد مجموعه‌های فامیلی نیروهای اجتماعی تاثیر قوی‌تری نسبت به سایر نیروها دارد. در واقع ساختار فرهنگی و اجتماعی مردمان یزد علل وجودی و کیفیت واحدهای فامیلی در یزد را مشخص می‌سازد (حسینی، ۱۳۸۵: ۱۵).

مجموعه‌های فامیلی در پاسخ به عرق قومی و قبیله‌ای، طوری شکل گرفته‌اند که اعضای یک قوم، در کنار یکدیگر ساکن شوند و در عین حال هر کدام از اعضای خانواده دارای حریم مشخصی هستند. این حریم از طریق ایجاد حیاط‌های مختلف رعایت شده است. روابط اجتماعی میان ساکنان این مجموعه با همسایگان در عین محرمیت و امنیت نمود کالبدی پیدا کرده است. شکل‌گیری دربند و فضای تقسیم مثل هشتی و ... نمود کالبدی این روابط است. به طوری که این فضاها محل برخوردهای اجتماعی بین ساکنان است (حسینی، ۱۳۸۵: ۱۶).

در جامعه سنتی ایران خانواده واحد بنیادین جامعه و خانه محور اصلی یکپارچگی خانواده است. در جامعه‌ای که به شدت متکی به خانواده است، مفهوم خانه بسیار گسترده‌تر از مکان خصوصی محض است. در واقع خانه حریمی مقدس است و بنابراین، ساکنان این حریم باید از نگاه نامحرم و از هر دخالت ناخواسته‌ای در امان باشند. درست به همین دلیل، حیاط مرکزی همواره درون‌گرا می‌باشد و در حقیقت قلب خانه و کانون آن به شمار می‌آید. حیاط برای اتاق‌ها و فضاهای داخلی خانه نور و هوا فراهم می‌کند. برای برآوردن نیازهای فیزیکی و همچنین نیازهای معنوی، حیاط تنها یک فضای معمولی باز نیست بلکه مهمترین قسمت خانه به شمار می‌آید (کاتب، ۱۳۸۴: ۱۶۱).

۴- نتیجه‌گیری

در جریان ساخت و سازهای شتابان در بافت‌های قدیمی به میراث فرهنگی شهرهای تاریخی تا حدودی بی‌توجهی شده است از جمله این عناصری که از این بی‌توجهی بی‌نصیب نمانده‌اند خانه‌های قدیمی و

این ساختمان‌ها به حداکثر توده آن‌ها می‌باشند. طی بررسی‌های انجام شده در پژوهش مجموعه‌های فامیلی و سنتی و مجموعه‌های آپارتمانی در شهر یزد به لحاظ ابعاد کالبدی و اجتماعی مورد مقایسه قرار گرفتند و نتیجه به صورت خلاصه در جدول ۶ ارائه شده است.

مجموعه‌های فامیلی است. عواملی از جمله جدایی‌گزینی و ساخت سازه‌های امروزی باعث بی‌توجهی به جنبه‌های اجتماعی، جمعیتی، زیست محیطی، کالبدی گردیده است. در واقع اعتبار این ساختمان‌ها مربوط به ذات آن‌ها و برگرفته از فرهنگ و تاریخ مردمان ساکن در آن نیست بلکه تنها ارزش

جدول ۶- مقایسه ابعاد کالبدی و اجتماعی مجموعه‌های فامیلی و سنتی و مجموعه‌های آپارتمانی در شهر یزد

ردیف	مجموعه‌های فامیلی و سنتی (خانه‌های قدیمی یزد)	مجموعه‌های آپارتمانی
۱	در جهت قبله بوده اند	برخی در جهت قبله هستند (ضرورت شهرسازی)
۲	حیاط مرکزی اصلی ترین قسمت	فاقد حیاط یا کوچک بودن آن
۳	نوع پوشش گیاهی حیاط خانه، درخت	در حد گیاهان تزئینی و فصلی
۴	محل تفریح- سرگرمی- بازی	فضایی برای بازی و تفریح و سرگرمی ندارد
۵	وجود تالار	فضایی به نام تالار وجود ندارد
۶	تفکیک بین عناصر	محدود به اتاق خواب - مهمانخانه-آشپزخانه
۷	حرمت و حجاب خانه به عنوان تلقی می شد	کمتر به این وجه توجه می شود
۸	استفاده از پتانسیل‌های طبیعی	خانه‌های مربعی توجهی به مصرف انرژی ندارد
۹	وجود زیر زمین در گذشته	امروزه انبار و آن هم در موارد معدودی
۱۰	امنیت خانه برای شناسایی افراد بیرون	آیفون تصویری و نبود مکانی برای نشستن
۱۱	پشت بام خانه‌ها کاربری استراحت در تابستان	این نوع کاربری تقریباً منسوخ شده است
۱۲	اروق به محل و محله وجود داشته است	امروزه کمتر شده است
۱۳	عدم محدودیت در ساخت و ساز	محدودیت اراضی قابل ساخت
۱۴	رشد کم قیمت زمین حتی در نواحی مرغوب	افزایش بهای زمین‌های مرغوب
۱۵	کم بودن هزینه ساخت (قیمت تمام شده مسکن)	افزایش هزینه‌های ساخت
۱۶	مسافت‌های قابل قبول برای رفت و آمدهای شهری	بعد غیرقابل پذیرش مسافت و تردهای لازم روزانه
۱۷	نبود مشکلات دسترسی برای ارائه خدمات امنیتی	مشکلات ارائه خدمات انتظامی و امنیتی
۱۸	توان توسعه شهر در جهات مختلف	محدودیت توسعه شبکه‌های خدماتی
۱۹	رشد افقی	رشد عمودی
۲۰	کمبود امکانات برای ساخت و ساز	امکانات وسیع ساختمان سازی
۲۱	روش‌های سنتی برای ساخت و ساز	تکنیک‌ها و مصالح جدید
۲۲	خانه‌ها معمولاً تک واحدی	خانه‌های چند واحدی
۲۳	خانه‌های ویلایی و حیاط دار سبک قدیم	برج نشینی و آپارتمان نشینی
۲۴	قرارگیری در خانه‌های پدرسالاری	قرارگیری در خانه‌های فرزندسالاری
۲۵	مصالح و اصول معماری سنتی	استفاده از روش‌ها و فنون جدید در معماری
۲۶	حیاط مرکزی	اغلب داشتن حیاط کوچک و یا بدون حیاط بزرگ
۲۷	داشتن نسبت‌های قبیله ای و خانوادگی	وجود افراد از قشرها و فرهنگ‌ها مختلف
۲۸	محرمیت و سلسله مراتب	امکانات و آزادی به مراتب بیشتر
۲۹	آشپزخانه‌ها و مطبخ‌هایی محبوب	آشپزخانه‌های اوپن مخصوص آماده سازی غذاها
۳۰	نبود حمام و رفتن به گرمابه عمومی	حمام‌های مجاور اتاق خواب

سونا و استخرهای کوچک خانگی	دارا بودن از یک حوض کوچک در حیاط	۳۱
نمونه‌های کارخانه ای مثل قطعات پیش ساخته	تمامی قسمت‌های خانه دست ساز بوده است	۳۲
لوله کشی سراسری آب	استفاده از چاه آب یا قنات و چشمه	۳۳
آسانسور و دریاکن برقی	درب‌ها از انواع قدیمی و راه پله‌ها	۳۴
شبکه‌های تلفن	نبودن راه‌های ارتباطی سیار	۳۵
خدمات شهری برای دفع زباله	عدم وجود ارگانی برای ارائه این خدمات	۳۶
صندوق پست	نبود این قبیل امکانات	۳۷
گاز شهری	نبود این قبیل امکانات	۳۸
احداث بر روی زمین‌های خالی و قدیمی و کلنگی	وجود فضاهای زیاد برای ساخت خانه دلخواه	۳۹

مأخذ: نگارنده

منابع

حسینی، محسن، (۱۳۸۵)، گونه‌شناسی ساخت کالبدی مجموعه‌های فامیلی در یزد محله فهادان و گودال مصلی، استاد راهنما: نور محمدزاده، دانشگاه یزد، دانشکده هنر و معماری.

دلال پورمحمدی، محمدرضا، (۱۳۷۵)، برخی ملاحظات برنامه‌ریزی و طراحی در بافت فیزیکی مجتمع‌های مسکونی، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی تبریز، شماره ۱۶۰-۱۶۱، ص ۱۲۷-۱۴۲.

زنجانی، حبیب‌الله، (۱۳۷۱)، جمعیت و شهر نشینی در ایران، جلد اول، انتشارات مرکز مطالعات و تحقیقات و شهر سازی و معماری ایران، تهران. اثریاری، کرامت ا...، (۱۳۸۱)، طرح پژوهشی بررسی تأثیر حضور و عدم حضور افغانه در ساختار اشتغال شهر یزد، طرح پژوهشی.

سجادی قائم‌مقامی، پروین‌السادات، شهرام پوردییمی و اسماعیل ضرغامی، (۱۳۸۹)، اصول پایداری اجتماعی مجتمع‌های مسکونی، فصلنامه صفا، شماره ۵، ص ۷۵-۸۷.

سرایبی، محمد حسین، (۱۳۸۴)، طرح پژوهشی بررسی گسترش افقی شهرها و ظرفیت‌های موجود زمین، نمونه موردی شهر یزد.

انصاری، مجتبی، (۱۳۸۶)، بررسی تأثیر شیوه زندگی بر کالبد مجموعه فامیلی در بافت قدیم شهر یزد، استاد راهنما: نقصان محمدی، دانشگاه یزد، دانشکده هنر و معماری.

بیان، حسام‌الدین، (۱۳۷۶)، راهبرد نهادینه سازی توسعه پایدار، فصلنامه علمی - کاربردی، مدیریت دولتی، شماره ۷۳.

پاپلی یزدی، محمد حسین، (۱۳۸۰)، مسکن کردهای شمال خراسان، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، دانشگاه اصفهان، شماره ۳، ص ۵-۲۹.

پورمحمدی، محمد رضا، (۱۳۸۷)، برنامه ریزی مسکن، انتشارات سمت، تهران.

توسلی، محمود، (۱۳۷۶)، اصول و روشهای طراحی شهری و فضای مسکونی در ایران، جلد اول، مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری ایران، تهران.

تولون، ب، (۱۳۷۴)، جغرافیای سکونت، ترجمه محمد مظاهری، انتشارات دانشگاه تربیت معلم، تبریز.

حسامیان، فرخ، (۱۳۷۷)، شهرنشینی در ایران، انتشارات آگاه، چاپ سوم.

- سرایبی، محمد حسین، (۱۳۹۰)، طرح تحقیقاتی از خانه تا مسکن یزد الگویی از تطور سکونت شهری از مجموعه‌های محله‌ای (فامیلی) تا بلوک‌های آپارتمانی، دانشگاه یزد.
- ضرغامی، اسماعیل، (۱۳۸۹)، اصول پایداری اجتماعی مجتمع‌های مسکونی در شهرهای ایرانی - اسلامی، فصلنامه مطالعات شهرهای ایرانی اسلامی، سال اول، شماره ۲، ص ۱۰۳-۱۱۸.
- طوفان، سحر، (۱۳۸۵)، بازشناسی نقش آب در حیات خانه‌های سنتی ایران، فصلنامه باغ نظر، سال سوم، شماره ششم، ص ۷۲-۸۱.
- عبدالحسینی، جواد، (۱۳۹۰)، سازگار کردن طراحی خانه‌های مسکونی تبریز و باکو با فرهنگ و اقلیم بومی، فصلنامه باغ نظر، سال هشتم، شماره هجدهم، ص ۱۳-۲۴.
- عنابستانی، علی‌اکبر، حمید شایان و ابوالقاسم بنیادداشت، (۱۳۹۰)، بررسی نقش اعتبارات بر تغییر الگوی مسکن در نواحی روستایی (مطالعه موردی: شهرستان بمبئی)، مجله برنامه‌ریزی فضایی، سال اول، شماره سوم، ص ۶۳-۸۰.
- فرید، یدالله، (۱۳۷۱)، جغرافیا و شهرشناسی، انتشارات دانشگاه تبریز، تبریز.
- کمیلی، اکرم، (۱۳۸۵)، تحلیل ارتباطات فضایی در مجموعه‌های فامیلی بافت قدیم در شهر یزد، استاد راهنما: منوچهر منوچهری، دانشگاه یزد، دانشکده هنر و معماری.
- کاتب، فاطمه، (۱۳۸۴)، معماری خانه‌های ایرانی، سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، تهران.
- مخبر، عباس، (۱۳۶۳)، ابعاد اجتماعی مسکن، سازمان برنامه و بودجه، تهران.
- معماریان، غلامحسین، (۱۳۷۶)، آشنایی با معماری مسکونی ایران (گونه شناسی درونگرا)، دانشگاه علم و صنعت ایران، تهران.
- معین، محمد، (۱۳۶۲)، فرهنگ لغت فارس، انتشارات امیر کبیر، تهران.
- مهندسین مشاور آرمانشهر، (۱۳۸۶)، طرح راهبردی بافت فرسوده یزد، دفتر هشتم: گونه‌شناسی مسکن، سازمان مسکن و شهرسازی استان یزد - شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری، یزد-تهران.
- مهندسین مشاور آرمانشهر، (۱۳۸۶)، طرح راهبردی بافت فرسوده یزد، دفتر نهم: مطالعات عناصر ویژه میراثی، سازمان مسکن و شهرسازی استان یزد - شرکت مادر تخصصی عمران و بهسازی شهری، یزد-تهران.
- مهندسین مشاور آرمانشهر، (۱۳۸۸)، طرح تفصیلی شهر یزد، شهرداری یزد.